

ПРИЛОЗИ

ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ НА СЕДНИЦАМА АУСТРОУГАРСКОГ ЗАЈЕДНИЧКОГ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА 1914—1918. Г.

Заједнички министарски савет (*der gemeinsame Ministerrat*) био је од настанка дуалистичког уређења Аустро-Угарске највиши орган Хабзбуршке монархије. Њега је предвидео Закон о нагодби 1867, а постао је из аустријског царског министарског савета, највишег даваоца савета круни. С обзиром на жељу за што већом самосталношћу, у обема половинама државе на овај савет гледано је као на тело с негативном формом. Питање заједничког финансирања општедржавних функција најпре је индицирало постојање једног „државног министарства“. Против наддуалистичког карактера Заједничког министарског савета стално су устајали Мађари, настојећи да савет буде само једноставни орган двеју држава, а не тело владавинског карактера. Ипак, за време првог светског рата Заједнички министарски савет већ се налазио на путу да постане једна државна влада (*die Reichsregierung*). Не само увећане функције настале ратом него и очајан положај Монархије утицали су да се тако строго не суди против мисли о државној целини и да се не осећа негативна страна политичких позиција поменутог савета. Иако закључци савета ни за време светског рата нису имали снагу закона и мада је усмена измена мисли представљала главну функцију савета (уз функцију највишег саветодавног тела круне), делокруг Заједничког министарског савета се ширио, и то пре свега на подручја везана са вођењем рата и спољне политике; ту ништа нису могла да измене стална упозорења с мађарске стране да делатност савета мора бити усаглашена начелима дуалистичке структуре Монархије.

И за време првог светског рата сачувана је традиција (још од 1869) да седницама Заједничког министарског савета председава заједнички министар спољних послова у чијем је министарству, као у каквој рајксканцеларији, чуван и архив поменутог савета. Због тога је, по правилу, министарским конференцијама у току 1914. године председавао гроф Берхтолд (*Berchtold*), од 1915. барон Буријан (*István Burián*), од 1917. године гроф Чернин (*Czernin*), а од августа 1918. године поново Буријан. Од овога правила биле су изузетак — кад је седницама председавао сам цар (19. VII 1914, 8. III 1915, 12. I 1917, 27. I 1917, 22. III 1917, 29. VI 1917, 22. I 1918, 30. V 1918, 27. IX 1918, 22. X 1918), или кад је одсутног министра спољних послова замењивао мађарски или аустријски

министар-председник или министар финансија (24. II 1917, 2. и 5. VII 1917, 6. и 15. IX 1917, 28. X 1917, 3. XII 1917, 15. II 1918, 24. II 1918). Од времена непосредних припрема за рат па до 22. октобра 1918. одржана је укупно 41 седница (осам у 1914, шест у 1915, четири у 1916, петнаест у 1917. и осам у 1918. години). Седницама су обично присуствовали председници влада у Бечу и Будимпешти, заједнички министри спољних послова, рата и финансија, начелник Главног генералштаба и понекад представник ратне флоте. Током рата круг људи који су учествовали у раду седница се проширивао, тако да су се ту могли видети: аустријски и угарски министри народне одбране, унутрашњих послова, трговине, саобраћаја и пољопривреде, па и нижи ресорни функционери као гувернер Аустро-угарске банке, шеф Централног транспорта, шеф Уреда за народну исхрану, војни генерални гувернер Лублина, као и највиши функционери министарстава. Пре добијања других рејона, током 1914. године седницама је присуствовао и Иштван Буријан, као министар општих послова. Седнице којима је председавао владар сматране су састанцима Крунског савета.

Записници Заједничког министарског савета коришћени су према издању Мађарске академије наука, које је настало као део радног плана Мађарског државног архива („Списи за историју дуализма“). У своје време те записнике је водило више лица, али највише: у прво време саветник амбасаде гроф Хојош (Hoyos), а касније генерални конзул Јоановић (von Joannovics). Материјал је за штампу приредио Миклош Комјати (Miklós Komjáthy). Записници су донесени у пуном опсегу, према оригиналу који се чува у Haus—, Hof-und Staatsarchiv-у у Бечу, и то са свим важнијим прилозима. Грађе која се односи на овај извор има много, но издавач је одлучио да научни апарат издања сведе на минимум и да га не оптерећује разном документацијом.

1. 1914. и 1915. година: Југословени као објект компензиција за рачун Италије и за решење пољског питања у оквиру Монархије.

Статус Хрватске као узор за субдуалистичко решење пољског питања

Иако је дипломатска акција против Србије представљала главну тематику прве две седнице Заједничког министарског савета, о југословенском проблему се у овом телу почело расправљати тек пошто је у јесен 1915. године окупирана Србија. Историјски најзначајније мишљење на седници од 19. јула 1914. дао је угарски министар-председник гроф Иштван Тиса (István Tisza), који је тражио да се Заједнички министарски савет изјасни да акција против Србије не значи никакав Монархијин освајачки план и да ниједан комад српске државне територије неће бити анектиран. Резерва председавајућег (гроф Берхтолд) у вези с том изјавом састојала се у томе да се, после победе над Србијом, могу

појавити захтеви да се делови српске територије предају Бугарској, Грчкој и Албанији, евентуално и Румунији. Министар војни (витез фон Кробатин) изјавио је да би требало мислити о граничним исправкама у смислу обезбеђења трајног поседа једног мостобрана, који би, на пример, обухватио шабачки округ. На седници је ипак закључено, на захтев грофа Тисе, да Монархија неће у Србији вршити никаква освајања осим стратегијски потребних граничних исправака.¹ Гроф Тиса је на томе инсистирао како због бојазни од увећања словенских маса у Аустро-Угарској тако посебно да због сличних промена не би био доведен у питање државноправни систем, дуализам, који је Мађарима у половини државе обезбеђивао господарећи положај.²

Србија и Црна Гора додирнуте су и у дискусији на седници 8. августа 1914, која је била посвећена компензационим захтевима Италије. Тада је заједнички министар-председник гроф Штирк (Stürghh) изјавио да Немачка, у сагласности с Аустро-Угарском, сматра суштинском претпоставком за излагање у сусрет захтевима Италије политичко слабење удружених краљевина Србије и Црне Горе, и то пре свега смањивањем територија тих држава, а потом удаљавањем владајућих кућа у тим земљама и довођење на престо чланова једне од династија западних земаља (164).³ Дакле, као што су Југословени према Антанти имали да плате улазак Италије у рат на страну ове, тако су Србија и Црна Гора према Централним силама биле дужне да компензирају губитке за неутралисање те исте Италије!

¹ *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Osterreichisch-Ungarischen Monarchie (1914—1918)*, Budapest 1966, 153—54.

Ради скраћеног цитирања, странице ове збирке означаваће се у загради у основном тексту.

² Током рата гроф Тиса односно угарска влада су овом антианексионистичком ставу додали још један аргуменат. За седницу Заједничког министарског савета 6. октобра 1915, на којој је решавано питање уклапања руског дела Пољске у састав Аустро-Угарске, гроф Тиса је изradio једну промоторију, у којој је, између осталог, стајало: „Чак и ако ратна ситуација буде најбоља, не сме се испустити из вида не само да је ратна срећа изложена колебањима, већ и да тренутак исцрпљења наших резерви људства и привредних добара неопходних за рат, мора наступити пре него код наших противника. Ми треба да у релативно кратком року посвршавамо читав низ војних задатака који би нам то омогућили, тј. да бар део наших непријатеља присилимо на мир. У противном треба да се задовољимо са знатно скромнијим резултатима и да склопимо мир пре него што наступи моменат исцрпљености или пре него што његово приближавање непријатељ примети“ (312).

³ Ово питање додирнуо је гроф Штирк и на седници 8. марта 1915, кад је испуњење погодаба у вези с Италијом условно благонаклоном неутралношћу Италије нарочито у привредном смислу и са задобијањем слободне руке у Србији и Црној Гори (224). Тиме се у даљој дискусији сложио и гроф Тиса (231). Седница је закључена с тим да се витални интереси за Трентино компензирају у Србији (232).

На другим седницама Заједничког министарског савета до краја 1915. године Србија и Црна Гора (и Босна) помињане су у вези с војним операцијама.⁴

Хрватска је на седницама Заједничког министарског савета до краја 1915. године ретко помињана. Она је била у првом плану на седници 6. октобра 1915, кад се расправљало о пољском питању. Истакнуто је да се мора решити пољско питање у оквирима Аустро-Угарске, ако се не жели љући иредентизам него што је до рата био у Србији, Румунији и Италији. Према мишљењу председавајућег, барона Буријана, Пољска је требало да уђе у склоп аустријске половине државе, не изазивајући неки тријализам. Ту би положај Пољске био сличан статусу Хрватске у Угарској, иако постоји битно различит бројни однос, јер је Угарска осам пута већа од Хрватске а Аустрија би била само упола већа од Пољске (укључујући западну и средњу Галицију). Финансијски статус Пољске аналогно „хрватском“ решењу био би за њу повољан, јер је Пољска многољудна и привредно богатија и развијенија од Хрватске. И питања земаљске одбране (језик и застава домобранских јединица) решило би се на основу „хрватског“ модела (291—94, 312—13). За хрватски узор у решењу пољског питања у склопу Монархије залагао се и заједнички министар-председник гроф Штирк (296—97). Председник угарске владе гроф Тиса указао је на потребу очувања дуализма и на то да, ако се мисли склопити мир с Русијом, треба постићи задовољавајућа решења на Балкану а не ићи због Пољске на исцрпљивање ратом (298). У случају великог територијалног увећања аустријске половине државе Пољском, он је тражио да се Босна и Херцеговина и део Хрватског приморја западно од Ријеке директно припоје Мађарској, а да се Далмација споји са Хрватском. С обзиром на економски потенцијал Пољске, тражио је и измену квоте у заједничким трошковима, и то у корист Угарске (301—2). Заједнички министар финансија Кербер (von Koerber) није прећутао да каже „да је Аустро-Угарска због своје националне структуре и својих државноправних уређења веома тешко у могућности да се проширује“, јер „сваки нови грађанин који нам се прикључи представља тешкоћу која изискује покретање питања која тешко да могу наћи задовољавајуће решење“. Као илустрацију тога навео је анексију Босне и Херцеговине, која је изазвала „нејасност државноправног положаја ових земаља“ и тако створила ситуацију која је била пропраћена веома озбиљним последицама по државу. Изјавио је да ће припајањем Пољске Аустрији „дуализам бити стављен на опасну пробу“ (303—4). На Штиркову примедбу да га је веома непријатно изненадио предлог у погледу Далмације, гроф Тиса је рекао: „Угарска чини услугу Аустрији тиме што изража-

⁴ *Protokolle*, 155, 156, 161, 163, 170, 171, 174, 183, 184, 197—200, 217, 218, 291, 326—8, 342.

ва спремност да највећи део терета југословенског питања преузме на своја плећа“ (308).

На седници Заједничког министарског савета 12. децембра 1915, иначе посвећеној сасвим другој проблематици, закључено је о уској вези између придружења Пољске Монархији и јужнословенског питања (338). Такво повезивање ових питања одговарало је тада Мађарима.

До краја 1915. Хрватска и Словенија се само помињу још у вези с питањем пољопривредне производње, а Далмација у вези с ратним операцијама.⁵

Уосталом, Хрватска није 1914. и 1915. године била на тапету ни у Угарском сабору, иако се о Србима говорило у више наврата; у вези са гласањем буџетског предрачуна појавило се само питање малог и средњег грба.⁶

2. Дилеме почетком 1916. и почетком 1917. године са Србијом и Црном Гором с обзиром на југословенско питање у оквиру Аустро-Угарске

Схватања о решавању југословенског питања први пут су у потпунијем контексту изнесена на седници Министарског савета за заједничке послове која је у вези са дефинисањем ратних циљева Двојне монархије одржана 7. јануара 1916. године, дакле у условима кад је Србија већ била окупирана и у време кад је управо очекивана капитулација Црне Горе.

Председавајући, заједнички министар спољних послова барон Буријан, своје конкретно излагање почео је са Србијом. Према њему, тада је дошао тренутак да се реши југословенско питање, за које се већ одавно веровало да треба да буде решено у оквиру Хабзбуршке монархије. Његова приступна теза била је: „Читава маса Јужних Словена се овим ратом у неку руку покренула, па треба искористити тренутак и предузети одговарајуће мере да се јужнословенски проблем приведе једном од решења које би одговарало нашим интересима. Касније, пошто се та покретна маса устали, било би нам далеко теже да се сада почињене грешке и пропусти надокнаде.“ Део Србије, према поверљивим споразумима, требало је да припадне Бугарској, а извесне области требало би вратити (тако!) Албанији. Аустро-Угарска би побољшала свој положај „једним опсежним регулисањем граница и запоседањем два мостобрана“. Проблем не би био искључен ни на крају тога черечења: „Оно што од краљевине Србије још преостаје је релативно мала брдовита територија са становништвом од милион и по душа. Поменута територија се може укључити у

⁵ Исто, 320, 322, 323, 331, 350, 351, 180, 223.

⁶ Arpad Lebl, *Hrvatsko pitanje kroz prizmu Ugarskog parlamenta 1892—1918*, *Historijski zbornik XVII*, Zagreb 1964, 295—6.

оквир Монархије, а може се с друге стране дозволити даље постојање самосталне српске државе са или без Црне Горе; њену државну егзистенцију би свакако ради наше сигурности требало са доста предострожности ограничити.“ Буријан је сматрао да југословенски проблем треба испитати у двоструком смислу, као чисто српски и као српскохрватски. „Ако се остави независна Србија са милион и по становника, онда би последица тога била да би у оквиру Монархије било око две трећине свих Срба док би ван ње остала једна трећина. Ако се српскохрватска народност узме као целина, тада би четири петине исте било обухваћено у Монархији док би једна петина остала ван ње.“ (354—55).

Буријан није порицао тешкоће у случају инкорпорирања целог преосталог дела Србије. Тешкоће би, према њему, биле државноправне, привредне и националнополитичке. Прве не би требало сматрати одлучујућим, због велике способности Монархије после 1867. године у прилагођавању догађајима које би јој историја наметнула. Недоумице у вези с привредом такође не би биле од значаја, с обзиром да су у питању били виши интереси. Главна тешкоћа српскога питања била је националистичког карактера: „Основни предуслов за свако задовољавајуће решење је да те области у будуће не буду више место кристалисања националне агитације која би као и до сада могла да пружи нашим непријатељима средство за акцију већих размера“ (355).

Оба могућа решења садржавала су опасности. Прво решење и прва дилема били су у следећем: „Ако дозволимо да опстане умањена Србија, тада број Срба у Монархији неће битно порасти, док би умањена Србија напротив одмах постала огњиште великосрпске агитације. Овој краљевини би требало одузети све слободе политичке делатности и присилити је на потпуну политичку и привредну зависност од Монархије уз драконске мере. Одиозност ових мера морали бисмо да узмемо на себе, док би њихово дејство остало крајње проблематично, јер би Србија упркос свих веза и мера предострожности још увек могла да нађе пута и начина да нам приреди шиканирање, а у заједници са другим силама и политичке неприлике.“ Супротно решење такође није било оптимистичко: „С друге стране је јасно да би и припајање те целокупне територије натоварило на наша леђа терет који бисмо могли примити само под условом неизбежне потребе. Тешкоће и опасности које нам може приредити умањена самостална Србија остале би у великој мери и у случају присаједињења. Било би илузорно веровати да би пансрпска агитација тим престала. Осим тога на позорницу би ступила бројна српска емиграција, српски политичари би похитали у иностранство и наставили са својом агитацијом из Швајцарске, Енглеске или Русије. Не може се побројати сијасет тешкоћа које говоре против присаједињења, али без обзира на њихово постојање мора се поставити питање шта би било корисније и који од ова два задатка би било лакше решити: да ли је лакше српско питање решити тако што би само

66% свих Срба припало Монархији док би 34% живело у самосталној држави, или да нам буде подређено 100% Срба“ (355—56).

Одлука би могла да се донесе у вези с могућим закључењем мира, при чему не би требало дозволити успостављање династије Карађорђевића. Закључење мира не би могло бити доведено у питање због проблема даљег опстанка независне Србије, иако је било јасно да ће и знатно смањена независна српска држава представљати центар из којег би се ширила националистичка пропаганда. У недостатку друге одлуке, остала је на снази одлука Заједничког министарског савета од 19. јула 1914. да се не траже територије у Србији (356—7).

Буријан је био мишљења да црногорски проблем не треба изједначавати са српским. Иако је руско мезимче још више него Србија, Црна Гора никад не може да буде опасна као Србија. Црногорци по пореклу и традицији представљају посебан народ у коме пансрпска идеја никад није могла да пусти корена. И поред зависности и пријатељства у односу на Русију, црногорски се краљ добро постављао према Аустро-Угарској. У сваком случају Црна Гора би морала да одступи Ловћен, приморски појас до албанске границе и срезове с албанским живљем (357).

За мађарског министра-председника Иштавана Тису српско питање је било најважније питање које се пред Монархију постављало у вези с ратом. С обзиром да је питање уништења великосрпске пропаганде уско срасло са државноправним питањем, Тиса је указао на потребу да се центрипеталним снагама круне светога Стефана, тј. Мађарима и Хрватима, обезбеди положај који би оне у интересу целине морале да заузму. Тисино питање је гласило: „Кроз коју од две алтернативе би било лакше постићи овај циљ и окончати са великосрпском агитацијом.“ Он је потпуно признао тешкоће сузбијања непријатељске агитације мерама привредне и војне природе у једној независној српској држави. Његова анализа се зауставила на другом „решењу“: „На први поглед може изгледати да би било лакше загосподарити над овом агитацијом кад бисмо имали под собом свих 100% српског живља. Али не треба заборавити да не бисмо само ми добили право управљања над припојеним Србима, већ да би и они кроз чињеницу инкорпорисања добили политичка права која свакако у почетним студијумима у време апсолутистичке управе у запоседнутим областима не би могли да користе у пуном опсегу, али која би касније постала врло осетна у унутарполитичком животу — па би угрозила положај Мађара и Хрвата. За ове народе нема никаквог значаја кратки период, колико би било могуће одржати апсолутистички режим у Србији, никаквог значаја јер чим би овим Србима била призната уставна права, њихово дејство би се одмах осетило на свим другим Србима. Наши Срби би своју политичку будућност већ сада сасвим друкчије оцењивали кад би знали да их очекује прираст једне компактне масе од милион и по Срба. Ова маса стоји наспрам нас апсолутно стране, па чак и неприја-

тељски. Она има сопствено огњиште великосрпске агитације које чини средиште свих против нас управљених нереда и које би одмах постало гравитациони центар за окупљање свих Срба, а не би остало без утицаја и на став Хрватске. Преварили бисмо се ако бисмо магнетну моћ једне мале, ван Монархије постављене Србије ценили већом него што би била моћ тако велике компактне масе Срба примљених у склоп Монархије“ (363—64).

Председник мађарске владе узео је у разматрање „мање зло“, тј. да окупиране области буду припојене не Хрватској него Мађарској, и рекао да „би то и за мађарску нацију представљало тежак терет“. Мађарска је већ довољно била оптерећена питањем Румуна и нова компактна маса од два милиона Срба значила би за све мађарско нову опасност. Додао је: „Ове српске области би увек биле камен спотицања између Мађарске и Хрватске, јужно-словенске аспирације би у Загребу поново оживеле а супротности између Мађара и Хрвата би се веома поштриле (. . .) Већ сада решавање српског питања у Мађарској није једноставно а имамо у Монархији преко три милиона Срба.“ Оно на чему је у вези с тим гроф Тиса инсистирао било је припајање северозападног угла Србије „у што умеренијем обиму“ директно Мађарској, у ком делу је требало што пре отпочети с интензивном колонизацијом мађарских и немачких сељака. Мађарска провинцијска варош, Београд би изгубио сваки значај као средиште српства. Прикључењем Мацве и Београда Мађарској створио би се клин између Србијанаца и Срба у Монархији (364—65).

Гроф Тиса је зато био за прво решење, за једну умањену и веома ослабљену Србију, чији главни град, какво мало брдско место, за неколико деценија не би могло имати никаквог утицаја на аустроугарске Србе, ово утолико пре што је атрактивна снага идеје великосрпства из Београда била релативно нова. У исто време у самој Монархији требало би успоставити ред и побољшати положај Хрвата према Србима у Хрватској. Мађарски министар-председник је резонувао: „Овај рат је на срећу у Хрватској потпуно уништио већ снажно испољене тенденције за уједињењем Срба и Хрвата и имао је за последицу чисто одвајање ове две националности. Не треба, међутим, губити из вида да Хрвати и поред својих високих војничких одлика, у свакодневном животу политички и привредно подлежу Србима и да су ови, захваљујући својој већој покретљивости, знали себи осигурати водећу улогу.“ Кад би Србија била припојена Аустро-Угарској, поново би почела настојања за уједињењем и хрватска омладина би поново дозволила да буде заведена (364). Умањена српска краљевина била би и привредно и политички упућена на Монархију. Преко српског извоза стоке на север Беч и Пешта би Србију увек имали у руци, те би се могле предузимати и оштре мере да би се она присилила на коректно држање. Уколико би Србија поново правила тешкоће, гроф Тиса се изјаснио да би Бугаре требало охрабрити на посудање целе Србије, што не би шкодило аустро-

-угарским интересима; таква операција би се могла локализовати на Балкан, те се не би створила опасност за нови светски рат. Анексија Србије која би се одмах учинила не би давала могућност да се закључи мир с Русијом (365).

У погледу Црне Горе гроф Тиса је био мање категоричан него барон Буријан у погледу могућности уједињења Црне Горе са преосталим деловима Србије, тим пре ако би „Црна Гора као адут приликом решавања српског проблема могла да допринесе јачању мировних могућности“ (363).

Аустроугарски председник владе гроф Штирк почео је своје излагање констатацијом да је Аустро-Угарска повела рат да би се могла заштитити од нових опасности. Кад је реч о Србима, проблем је у првом реду националистички и протеже се на све области које настајују Срби, дакле и на Босну и Херцеговину и на Далмацију. Он сматра да су Срби ван Монархије опаснији, јер поред великих тешкоћа пољског проблема, „прикључење даљих милион и по Срба Монархији чини му се као дечја играчка. Он је образлагао: „Једна Србија са прерогативима независне државе, државним поглаваром, интернационалним предстваништвима — биће увек жариште великосрпске агитације. Ситуација би за нас била много тежа кад би Срби који живе у нашем склопу знали да се с оне стране налази једна независна Србија, да заседа српска скупштина и да се тамо може очекивати подстицање идеје великосрпства.“ Закључак Заједничког министарског савета од 19. јула 1914. више не може имати важности, с обзиром на ратовање од 17 месеци и измењене прилике (367—68).

Гроф Штирк није имао неко одређено гледиште о Црној Гори, али је додао: „Времена кад се Црна Гора могла помиловати и кад јој се могло изаћи у сусрет прошла су.“ Њему је изгледало да је могуће да „остане једна брдска земља, одсечена од мора“, док је „уједињење са Србијом гледао врло нерадо“, јер би оно отворило врата политици па би се из тога изродиле даље опасности. Гроф Штирк је настојао да у излагању буде и сликовит: „Црногорце би требало задржати у резервату, у њиховим брдима, а њихову земљу би требало третирати отприлике као амерички природни парк (367).“

Заједнички министар финансија Кербер, иако је констатовао да је Монархија веома мало способна за нова примања територија, био је за то да Србија ишчезне са карте као држава. Циљ који је Аустро-Угарска себи поставила на почетку рата био је првенствено мир на југу Монархије. Идеја великосрпства која се ширила из године у годину снажно је захватила и области насељене Србима и створила је тамо тако неподношљиве прилике да је даље чекање у интересу Монархије постало немогуће. Покорвањем Србије добијена је могућност да се једанпут али заувек учини крај тим неподношљивим претњама. Чак и умањена и привредно зависна Србија постала би расадник великосрпског покрета, те би, окупљањем сународника из јужне Угарске, Хрватске,

Босне и Далмације постала „симбол једног вишег српског јединства“. Србима, који су из балканских па и из светског рата стекли („не без разлога“) уверење „да су у многим погледу обдарена нација“, треба отворити неслућено поље активности у Монархији. Ову могућност прихватиће најзрелији део српске интелигенције, свестан да њихова држава ни у најбољем случају неће више моћи вратити позиције за које се изборила Букурешким миром (368—69).

Своје гледиште поткрепио је следећим размишљањима: „Једна држава се manu militari може уништити, али идеја не. Ако српску државу и успемо да толико ограничимо и покоримо, ми још увек ни издалека нисмо изашли на крај са српском идејом. Не може је угасити ни изгасити. Можемо једино да или сами њом овладамо или да приметимо како други њом владају против нас. Трећега нема. Ако желимо да тако поступимо, онда то претпоставља да не смемо да оставимо једну самосталну или упола самосталну српску државу (...). Ако ће се силе Антанте, посебно Русија, противити уништењу Србије као државе, они ће то радити и против смањивања Србије“ (369).

Керберу је Црна Гора изгледала сувише сиромашна и некултивисана да би могла дати шире слојеве интелигенције, па зато као ни до сада не треба очекивати неговање великосрпске идеје. Имајући то у виду изгледало му је од незнатног значаја питање о евентуалном даљем опстанку Црне Горе, под условом да Монархија добије обалу и добру стратегијску границу. С друге стране, од пресудне важности за аустроугарску трговину и саобраћај према Солуну био је Санцак, где је требало обезбедити позиције (369).

Заједнички министар рата барон Кробатин изразио је чуђење како је Србија, сиромашна и земља на ниском ступњу културе, могла да игра тако велику политичку улогу. Његова је основна мисао била: „Ако сада не успемо да спроведемо своју вољу против Србије и ову не избришемо са географске карте, онда ће непријатељска агитација поново почети одмах после рата, и требало би да за следећих десет до двадесет година будемо спремни за сличну ситуацију каква је била пре избијања рата“. Према његовом схватању, цео преостали део Србије требало би припојити Мађарској и поделити на четири комитета. Милион и по Срба никако не би могао да буде опасан „за тако животно снажну државу као што је Мађарска“. Требало би: 1) увести прелазни период с апсолутистичким режимом, да би се могло утицати на омладину, 2) извршити колонизацију лојалних елемената да се опасности смање. Што се тиче Црне Горе, умањена и одсечена од мора, она не би могла бити опасна; „Црну Гору треба, посматрати као објекат за размену приликом мировних преговора“ (370).

Шеф аустроугарског генералштаба барон Конрад (Conrad) определио се за решење југословенског питања у оквиру Монархије. О томе и о свим осталим политичким циљевима рата он се изјас-

нио у меморандуму од 4. јануара 1916, који је саставио у вези с поверљивим писмом угарског министра-председника од 30. децембра 1915. Конрад је сматрао да је практично неизводљиво „да се једна самостална српска национална држава — звала се она Србија или Црна Гора и без обзира да ли јој је на челу досадашња династија или један принц — трајно онеспособи и да се на тај начин спречи усправљање српске политике управљене против интегритета Монархије“. И таква национална држава врло би брзо нашла моћне заштитнике, који би били спремни да јој у руке дају сва средства да настави стару игру. Чак и једна држава мала и неразвијена као Црна Гора могла је према Монархији да води најперфиднију политику и да се увек нађе на страни непријатеља. Привредни притисак на смањену српску националну државу се код многоструких модерних саобраћајних средстава не би могао трајно одржати; он би се, поред тога, увек осећао као шикана, која би, као и у годинама пред избијање рата 1914, само подјаривала националну мржњу. Протекторат и сличне вештачке конструкције, поред тога што увек изазивају трења, тешкоће и кризу, наметнули би Монархији инвестиционе жртве, с обзиром да је Србија културно и привредно примитивна балканска држава. Генерал-пуковник Конрад се слагао са грофом Тисом да треба већи значај придати хармоничној и споразумној сарадњи Мађара и Хрвата „да се спречи лиферовање хрватске народности српском мајоритету, а још више надовезивање српства на лојални хрватски народ, пошто ће сваки спољни ослонац Срба за центрифугална настојања бити искључен“. Да би се то постигло од самог почетка, Хрвате, ослоњене на Мађаре, требало је у самој окупираној Србији помоћи у њиховој борби против велико-српства (377—79).

На крају седнице шеф Генералштаба тражио је да се одлука Заједничког министарског савета од 19. јула 1914. о уздржавању од анексија замени новом која би одговарала измењеним приликама. Председавајући је тражио од грофа Тисе да одустане од захтева о прикључењу северозападног дела Србије Мађарској, а на крају је прихваћена следећа формулација додатног захтева грофа Тисе: „Конференција се принципијелно саглашава да се оне области које на северној ратној позорници у складу са исходом рата буде могуће прикључити Монархији, присаједине Аустрији, док напротив, сви територијални добици у Србији треба да припадну Мађарској, тако да би после инкорпорисања ових области у Монархији о даљој судбини истих имало да одлучује односно законодавство две државе“ (373—74).

*

На сличан начин је 7. јануара 1916. о Србији и Црној Гори говорено у оквиру ратних циљева али и могућности закључења мира, односно паралелно с пољским питањем, с којим се југословенско питање повезивало још 1915. године. Било је то на сед-

ници 12. јануара 1917, којој је председавао нови цар и краљ Карло. Према његовом мишљењу, као максимални ратни циљ Монархије требало би сматрати: припајање Когресне Пољске, Црне Горе и Мачве, извесне исправке границе Седмоградске и замењивање династије Карађорђевића у Србији неком другом краљевском кућом. Минимални мировни програм ограничио би се на добијање Ловћена и на замену династије у Србији (486).

Заједнички министар спољних послова гроф Чернин као чисто војне захтеве сматрао је поседање Ловћена и исправку границе код Брашова (Седмоградска). Сматрао је да има мало изгледа да ће Антанга дозволити цепање балканских држава, и да се може сматрати да би пристала само на знатно засецање Румуније (486).

Председник угарске владе гроф Тиса навео је да је главни постулат политике Аустро-Угарске осигуравање интереса на Балкану, што се може постићи што већим слабљењем Србије и што већим снажењем Бугарске. У том циљу треба сачувати територијални континуитет између Монархије и Бугарске и изградити железничку пругу између Мађарске и Турске која не би додиривала српску територију. Редуцираној Србији требало би доделити економске олакшице, тј. да се прими у царинску унију. Гроф Тиса није видео опасност да се Србија уједини са Црном Гором, под претпоставком да се очува територијални континуитет између Монархије и Бугарске. Црној Гори би требало одузети Ловћен и Бар, тј. држати је подаље од Јадрана. Кад је цар Карло приметио да Црна Гора без приступа на море не би могла опстати у животу, гроф Тиса је одговорио да би јој се могле признати извесне привредне предности у облику једне интернационалне слободне луке (447—48).

Заједнички министар-председник гроф Клам-Мартиниц (Clam Martinic) је додирнуо југословенско питање. Он је указао на концентрациона настојања Јужних Словена која се не могу зауставити, те би зато било политички паметно та настојања трасирати и остварити у оквиру Монархије. Ослабљену Србију под новом династијом треба сматрати као позитивно решење. Само, ко може гарантовати да Русија не би поново новцем и лепим речима у таквој Србији почела врбовати и преко такве државице настојати да убацује семе раздора у Монархију. Ако би се то могло постићи мировним споразумима, Србију и Црну Гору би требало обухватити границама Монархије; ако то не би било могуће, Аустро-Угарској би у Србији и Црној Гори ваљало обезбедити „извесне територијалне и привредне егзистенцијалне могућности“ (448—49).

Осврћући се на југословенско питање гроф Тиса је рекао да Аустро-Угарска неће бити у ситуацији да о анексији Србије или Црне Горе озбиљно дискутује, као што су илузије да би се центрифугалне тенденције српског народа, подупрте од стране Русије, могле усмерити уклапањем у Монархију. Главно оруђе

Монархије против малог немирног суседа може бити привредни притисак. Овај се, међутим, не би могао спроводити ако би Срби стекли луку на Јадрану, која би пружала могућност директног саобраћаја с Италијом и Русијом и која би уопште еманциповала Србију од Аустро-Угарске. Требало би чак показивати економску предусретљивост према Србији, само да се српска трговина одвија преко Монархије (449).

Помирљиви министар спољних послова слагао се с грофом Тисом да Монархија неће имати могућности да присаједини целу Србију, као што се слагао и са грофом Клам-Мартиницом да ће се настојања за уједињењем Јужних Словена прожети елементарном снагом, без обзира да ли са Монархијом или без ње. Он је стога у поступној привредној предусретљивости према Србији видео најбољи пут за очување интереса Монархије. Аустро-Угарска би морала да Србији омогући директне комерцијално-политичке предности, које би упућивале да се после економског зближења побољшају и чисто политички односи (449).

Начелник Главног генералштаба барон Конрад систематизовао је захтеве у вези са закључењем мира у две категорије: у чисто војне и у војно-политичке. У прву категорију спадале су граничне исправке, на пример поседање масива Ловћена, а у другу „она велика питања која подижу укупну моћ Монархије и стварају погодне констелације за будуће ратове“, на пример питање самосталне Србије и Црне Горе у вези с аустро-угарским територијама настањеним Југословенима. Конрад није имао захтева за ректификацију граница према Србији, него се изјаснио за анексију Србије и Црне Горе. Прикључење Црне Горе омогућило би поседање северне Албаније (до реке Мати), а и евентуално поседање Валоне не би требало искључити (449—50).

Угарски министар-председник поново је интервенисао у дискусији, рекавши да је југословенско питање најозбиљније, да се не треба заносити „штавише шкодљивим маштањима“ и да би анексија Србије и уједињење свих југословенских области била „највећа несрећа не само за Мађарску него и за целу Монархију“ и да би то „показало најкатастрофалније последице“ (451).

Цар је резимирао дискусију тако да „Србији треба осигурати широке могућности егзистенције“ (451).

3. Србија и Босна и Херцеговина као територије за компензације у плановима аустријских и мађарских властодржаца за експанзијом, саобразно претензијама Немачке после првих тајних мировних разговора (март 1917)

После првих тајних контаката Сикста Бурбонског с неким француским државницима да би се установило под којим би условима Аустро-Угарска могла изаћи из рата, дошла је фебруарска револуција у Русији. Код неких немачких државника ја-

вила се идеја да би „руски метеж“ и успеси немачког подморничког рата могли заплашити силе Антанте, да саме закораче на пут мира и да иступе пред Централне силе са конкретним предлозима. Док се са Енглеском није имало илузија, веровало се да би исцрпљена Француска била спремна чак на сепаратни мир. Немачка је одлучила да држи поседнуте територије Белгије и Француске док се не реши питање њених бивших колонија. Како ширење на западу не би долазило у обзир, она је тражила да јој припадну освојена подручја руске Пољске. С тим у вези морали су се мењати и освајачки планови Беча и Будимпеште.

Да би се видело како даље водити рат и како се припремити за склапање мира, у Бечу је 16. марта 1917, под председништвом аустроугарског министра иностраних послова грофа Чернина, одржано саветовање. Њему је са немачке стране присуствовао и рајсхканцелар Бетман-Холвег (Bethmanin Hollweg). Пред немачким захтевима за ширењем на истоку и пред чињеницом да ће најслабији савезник Бугарска извући значајне територијалне добитке, и Аустро-Угарска је поставила питање својих претензија. Бечким и пештанским властодршцима запело је око за Румунију, прикључењу чијих области дата је предност у односу на анексију српских области, „имајући у виду да је становништво мекше и да се лакше асимилише“ (497—98).

После тога саветовања одржана је 22. марта седница Заједничког министарског савета под царевим председништвом. У вези са могућим закључењем мира заједнички министар спољних послова саопштио је следећи програм: 1) припојење Ловћена; 2) увлачење Србије умањене бугарским анексијама у царинско подручје Монархије; 3) анексија Влашке и западне Молдавије. Заједничком министарском савету предложен је и следећи закључак: „Да се територијално увећање Немачке доведе у праведну сразмеру према територијалном проширењу Аустро-Угарске; код друге у обзир долази на првом месту добијање територија на Балкану (Румунија, Црна Гора, Србија). „У вези с тим министар гроф Чернин је приметио „да је Србију и Црну Гору обухватио горњим предлогом из разлога што је сматрао да је правилније да се политика Монархије не везује за једну карту: Румунију. Могло би се, наиме, догодити да ће требати окупиране румунске области раније евакуисати чиме бисмо могли да изгубимо наш компензациони објекат према Немцима“ (484).

Мађарски министар-председник гроф Тиса је, поред осталог, нагласио да анектиране румунске области треба препустити краљевини Угарској, која би владала прво аутократски а затим би прешла на конституционалну управу; анексија од стране Аустрије не би долазила у обзир, а што се тиче „рајсхдржаве“, то би из основа противуречило државно-правној структури Монархије, а и „пример босанског кондоминијума ни у ком случају не охрабљује“. Навео је: „Историја Босне и Херцеговине од окупације представља ланац трвења и бесплодних свађа између две државе

Монархије, тако да ново издање овог невеселог поглавља наше историје треба одлучно избећи.“ Учињен је и један занимљив компензациони предлог: кад би краљевина Угарска доспела у неограничени посед Влашке, гроф Тиса би се заузео да се Угарска одрекне својих права на Босну и Херцеговину, које би се потом могле присајединити Аустрији. Он је изразио и мишљења „да би било боље кад компензациони захтев у односу на Немачку не би био изражен тако прецизно, него да тај захтев у датом случају остане ограничен на Румунију и да се не протеже на Црну Гору и Србију; он је, наиме, запазио да Немачка не само истискује Аустро-Угарску из Пољске, него Монархију упућује само на Србију и Црну Гору, али не и на Румунију, у којој Немачка тежи привредној супрематији, те ће, ако се буде поменула и Србија и Црна Гора, лакше одбити да Монархији отпише и Влашку (487—88).

На ове предлоге одмах је реаговао заједнички министар-председник гроф Клам-Мартиниц. Он је резонаовао на следећи начин: „Рат ће оставити читав низ нерешених проблема, од којих су пољски и југословенски најтрновитији. Аустрија ће морати да напусти своју позицију у Пољској, а можда да се одрекне и делова југозападнoг поседа, Валону ће морати да остави у рукама Италијана, што би требало да повуче битно угрожавање града Трста као и поморских интереса Монархије. У чему ће се, дакле, састојати компензација? У прикључењу Влашке Угарској која би и тако изашла из рата територијално недирнута. Цедирање мађарских права на Босну и Херцеговину Аустрији, за ово не може бити еквивалент. Било би немогуће таквим решењем задовољити аустријску јавност.“ Он није био против тога да се добици у Румунији прикључе Угарској, али је за Аустрију тражио добијање области северне Србије. „Такво заокружење босанско-херцеговачког поседа доспелог под аустријску управу омогућило би осим тога једну здраву и сигурну политику у јужнословенским деловима земље“ (489).

Гроф Тиса се са овим није сложио, рекавши да би била немогућа конфигурација аустријске државе, „која из присаједињења тако ексцентрично лоцираних области као што је Србија не би извукла никакве користи“. Према њему, Клам-Мартиницова варијанта „значила би укљешћење угарских области насељених Србима преко јужнословенских територија прикључених Аустрији“. Он је Србе означио као одвише центрифугалне елементе, те би њихово укључење представљало „највратоломнију политику“ (490).

У својој речи цар је указао на то да се на првом месту не може расправљати о томе како да се питање територијалног проширења регулише између Аустрије и Угарске, већ о томе да се министру спољних послова даду смернице за његове предстојеће разговоре с немачким државницима. Према његовом мишљењу, „на добијање Ловћена, Бара и извесних српских кључних тачака, као што је на пример Београд, треба из војних разлога безуслов-

но настојати, па би било погрешно да се овај став пред Немачком већ сада не заступа“. И поред поновних резерви грофа Тисе, у погледу проширења Аустро-Угарске на Балкан, поред Румуније означене су у закључку и Црна Гора и Србија. Прецизирано је следеће: „Што се тиче добитака у Црној Гори и Србији, царски и краљевски министар спољних послова у својим скорашњим разговорима са немачком владом треба да се ограничи искључиво на разговор о извесним војним ректификацијама (Ловћен, Бар, исправке црногорске и санџачке границе, српске кључне тачке). Одлука о даљим захтевима на српску или црногорску територију задржава се за седницу следећег сазива Министарског савета“ (490—91).

Последња тачка закључка није спроведена, јер на следећој седници Заједничког министарског савета, која је одржана 6. маја 1917, као и на каснијим конференцијама овог највишег владајућег тела Монархије, није било речи о захтевима на српску и црногорску територију у горњем смислу.

У колико се рат продужавао утолико су исцрпљене масе и у југословенским областима Аустро-Угарске, нарочито после избијања фебруарске и октобарске револуције у Русији, бивале активније. Услед активизације маса, које је било пре свега социјално-политичко, активирали су се и грађански политичари у југословенским областима Монархије, и та активизација била је национално-политичка. Тако је актуелизовано тзв. југословенско питање, које је морало изаћи и пред Заједнички министарски савет. О томе је савет расправљао на конференцији 30. маја 1918. у Бадену, под царевим председништвом.

Отварајући савет цар је истакао да је југословенско питање за Монархију од битног значаја, и да је у више наврата претресана мисао да се Далмација присаједини Хрватској а Босна и Херцеговина Мађарској. У вези с таквим концепцијама он се лично налази у тешком положају, јер је истовремено и цар Аустрије и краљ Угарске (661—62).

Заједнички министар спољних послова гроф Буријан је констатовао да је свугде примећено да је југословенска агитација попримила такав обим да се против тога мора нешто предузети, уколико се не жели да се Монархија са те стране не изложи најжешћој опасности; агитација се брзо шири на све стране, по тачно разрађеном и систематски спровођеном плану, и при томе не налази на право противљења, јер у овом питању не постоји потпуни програм. Известан изузетак у погледу те агитације представљају Босна и Херцеговина, што треба захвалити активности шефа земље (генерал-пуковник барон Саркотић), коме је пошло за руком да правилно администрира и да политички живот заустави на мртвој тачки, но чим се буду успоставиле раније уставне прилике, ситуација ће се и ту поново размахати, тим пре што су Босна и Херцеговина у средишту тога проблема и што је светски рат потекао из ове две покрајине. Буријан је пошао од тога да је

крајње време „да се затворе извори од којих се овај рат напаја, иначе ће се касније морати употребити сила“ (662).

Идеја уједињења „свих јужнословенских племена“ је вештачки надувана и унесена је споља, па тешко може да послужи као основица са које се може настојати на уједињењу Југословена у оквиру или изван Монархије. О тој платформи гроф Буријан је изјавио: „Идеја јужнословенске државе није спојива са историјом Монархије и не може да нађе места у њеним оквирима. Југословенска држава онемогућава дуализам и може консекутивно да минира Монархију. У сваком случају, следиће циљеве који ће бити погодни да пољуљају структуру Монархије.“ Шпиритељи те идеје настоје да сакупљањем потписа и сваковрсним обманама припреме плебисцит. Против овога није довољно иступати само негативно и дејствовати у случајевима где је реч о кршењу закона, него се треба ангажовати и позитивно, и то тако што би се саставио програм који би се противставио југословенском: (662—63).

Иако је гроф Буријан веровао да би се на тај начин добар део становништва могао одржати подаље од мегаломанских планова, изнео је „да су оправдане жеље југословенског становништва неиспуњене“. У овоме се и налази подлога којом се брани југословенска агитација, те би зато требало порадити да се у народу уврежи уверење да има изгледа да ће се испунити извесне у њему дубоко укоренење тежње које немају везе са одметањем од државе. Супростављање агитацији треба извршити у оквиру постојећих законских основа, при чему би и уставна средства била на располагању, дакле једним програмом а не мерама насиља. Један пример неиспуњених тежњи представља статут о аутономији Босне и Херцеговине из 1910. године, који још оспорава становништву земље извесна грађанска права, те већ одавно изискује допуну и разраду. Маса Босне и Херцеговине показале су у рату верност, те се не би могле више третирати као грађани другог реда, него као пуноправни држављани. Пошто постојећи закони признају само аустријско и угарско држављанство, ове две покрајине требало би припојити једној од те две државе, и то на основу закона из 1880. године, који предвиђа претходну сагласност оба парламента (663).

Хрвати су за време рата стекли велике заслуге, те за своје држање желе награду која би се састојала у поверењу њима исказаном. Уосталом, „Хрвати су се до те мере показали као драгоцен елемент да би било корисно да се за њих у оквиру Монархије створи најповољнија могућа ситуација“. „Јужнословенска агитација је“, истакао је гроф Буријан, „за Хрвате врло опасна, пошто би њен успех довео у тесну везу Хрвате и Србе, којом приликом би Хрвати били подређени. Хрвате према томе, у њиховом сопственом интересу и у интересу Монархије, треба спасти од те заједнице са Србима“. Буријан је био мишљења да би било и у интересу Мађара да према Хрватској успоставе што братскији и

поверљивији однос и да треба наћи пут који је нагодбом из 1868. године законски назначен. Критика која се дигла против те нагодбе, према његовом мишљењу, мање је била усмерена против њене садржине колико против излагања и њене примене. То би се постигло ревизијом и домаћим депутацијама. Хрватима је свакако највише на срцу уједињење са Далмацијом; ако сваки део Монархије сачињава ефективни извор снаге, онда су у том циљу неопходни мир и задовољство (663—64).

За питања Словенаца Буријан је рекао да је оно чисто аустријско и да је тешко схватљиво што се доводи у везу с југословенским покретом. То се може објаснити само тиме што Словенци не познају Србе. Цео словеначки покрет је веома претеран, потпаљују га најнаивнијим паролама и, што је занимљиво, католички клер упркос верских разлика живо ради са Србима на тој пропаганди. Док Аустрија треба да реши питање само Словенаца, „а ту је првенствено потребно да се они удаље са свога садашњег пута“, што се тиче Југословена у угарској половини Монархије, између бечке и будимпештанске владе мора се постићи споразум, те ако овај проблем буде правилно третиран, према Буријановом мишљењу, „данас толико претећа опасност од Јужних Словена показале се само као пролазан облак“ (664).

Јужни Словени имају изражену свест о својим различитим народностима, што је природно јер су и Срби и Хрвати из основа различити. „Југословенство само по себи је лаж и парола“ и његова агитација је вештачка творевина унесена споља. „Горућа је потреба“, закључио је гроф Буријан, „да се јужнословенско питање реши у оквиру Монархије. А то је могуће само кроз дуализам. Велика држава Јужних Словена не може се укlopити у структуру дуалистичке Монархије, па се мора спречити“ (664).

Председник угарске владе др Александар Векерле (Wekerle) рекао је да се потпуно слаже да се необуздана југословенска агитација више не може трпети и да се нешто мора предузети. Ипак, приметио је да му о некој југословенској агитацији у Мађарској ништа није познато. И он је сматрао да уједињење свих југословенских народа није могуће, и то већ зато што су они с обзиром на историју, религију и културу сувише различити. Припајање појединих југословенских земаља Хрватској Векерле је третирао са становишта односа између Хрвата и Срба, те у том смислу је рекао: „Што се тиче евентуалног припајања Босне и Херцеговине Хрватској, хрватски елеменат би тиме био сувише угрожен. Иако у већини (1,650.000), Хрвати су у Хрватској веома трпели због мањина Срба (670.000). Срби су водили главну реч, чак у владиној странци су седела 23 Србина према 19 Хрвата. Како би та земља под оваквим околностима поднела снажан прираст босанских Срба (825.000 Срба према 385.000 Хрвата).² У погледу Далмације ствар стоји друкчије, јер њено становништво

обухвата насупрот цирку 101.000 Срба преко 500.000 Хрвата.“ Питање је да ли би аустријски парламенат дозволио уједињење Далмације са Хрватском; можда кад би се за Аустрију остварила компензација у Пољској. Ако припајање Босне и Херцеговине Хрватској не би долазило у обзир, да се не угрози хрватски елеменат, ове би две покрајине требало директно прикључити Мађарској, у ком би случају такође требало наћи неку компензацију за Аустрију. У сваком случају неопходно је да се статус становништва Босне и Херцеговине изједначи са статусом аустријских и угарских држављана (664—65).

Заједнички министар-председник др Сајдлер (Ritter von Seidler) у потпуности се сагласио у погледу обуздавања југословенске агитације, али је сматрао да тиме проблем не би био решен. „Јужни Словени“, рекао је он, „теже уједињењу и већој самосталности. Већина жели да то оствари у оквиру Монархије, али они неће ни под Аустрију ни под Мађарску. Тако је искрсла идеја да се Босна и Херцеговина доведу у исти однос према Мађарској какав је сада између Мађарске и Хрватске, а да Хрватска остане у свом садашњем положају и да се уједини са Далмацијом.“ Такве концепције, према његовом мишљењу, не могу бити перспективне, јер би се сукобиле већ са постојећим парламентарним уређењем. Можда би могло прикључити Босну и Херцеговину Угарској, уколико би Аустрија нашла компензације у Пољској; ствар са Далмацијом, међутим, теже би ишла. Државно-правни положај Далмације веома је замршен, на њу полажу права и Аустрија и Мађарска, а у угарско-хрватској нагодби налазила се одредба да ће Далмација бити присаједињена Хрватској, али да о томе мора да буде обавештен земаљски сабор. Тада није било сумње да би се Далматински земаљски сабор листом изјаснио против припајања Хрватској. Слично би било тешко наћи у аустријском парламенту двотрећинску већину која би била потребна за одступање Далмације. Иако је схватао и све сумње у односу на уједињавање Босне и Херцеговине, Хрватске и Далмације, Сајдлер је желео „да изрази мишљење да ће једанпут морати доћи до тог решења“. При томе он је потпуно делио мишљење да је уједињење са Словенцима било искључено; код ових унесена агитација није била дубоко укорењена. Сајдлер је сматрао за опортуно „кад би се у циљу смиривања Јужних Словена дало неколико наговештаја о будућности“ (665—66).

Оваквом подстицају одлучно се успротивио др Векерле, укажујући да би се наговештајима и обећањима, која се потом не би могла испунити, само дао материјал за нове немире (666).

Хрватски бан Антун В. Михаловић се прво захвалио цару и краљу што му је позив на саветовање упућен, иако не представља самосталну државу, а потом је изразио уверење „да је јужнословенски проблем много далекосежнији него што је то досад овде изнешено“. Он је тај проблем довео у уску везу са Србијом и рекао да би у том смислу требало тражити природно ре-

шење; да ли је то могуће — додао је он — није му познато, јер је то питање спољне политике. Рекао је да у погледу решења југословенског покрета у оквиру Монархије могу постојати разна мишљења, али је изразио своја уверења „да ниједна влада — ни садашња ни нека будућа неће моћи да реши ово питање без консултовања ових народа, односно њихових легислативних представника“. Према његовом мишљењу, природно би било решење форма тројства (die Form der Trias), с тим да није потребно стварати неку равноправну суверену државу. Бојазан коју су у више наврата изразиле Аустрија и Мађарска да би тиме биле одвојене од мора не мора бити оправдана, јер је веровао да ће се ту моћи наћи сасвим добро решење на које словенски народи не би имали примедбе. Решења не би било једино ако нико не би желео да нешто жртвује. Оно би се могло наћи и кроз привредну ситуацију. Михаловић је разумео тешкоћу која би настала ако би ово тројство потпало под круну св. Стефана, пошто Аустрија не би била вољна да дозволи такво јачање Мађарске (666).

Михаловић је изразио мишљење да детаљне студије психе југословенских народа показују да тврђења са разних страна о њиховој различитости нису сасвим на месту. Решење мађарског министра-председника није сматрао срећним. У вези с релацијама између Хрвата и Срба рекао је да схвата „настојање да се Хрвати спасу“, али је желео да укаже на то „да данашњу надмоћ Срба у односу на Хрвате треба свести на раније грехе“, „Хрватски елеменат је увек био угњетаван, чак у корист Италијана, и сада је природно што су се прикључили Србима. Хрвати су истина политички слабији, али зато знатно радикалнији елеменат. Унионистичка политика на бази споразума из 1868. могућа је у Хрватској само уз помоћ Срба, зато се свака влада мора ослонити на њих. Србину лежи опортунизам, док је Хрват радикалиста.“ Што се тиче прикључења Босне и Херцеговине Хрватској, хрватски бан није, под одређеним условима, видео никакву опасност за Хрвате. Кад би дошло до ревизије нагодбе, настао би расцеп међу хрватским политичарима, који би били довољно снажни да се учврсте против Срба — утолико пре ако би се укључила и Далмација са својим претежно хрватским елементом и многобројним политичким личностима које ова земља има (666—67).

Жељу босанско-херцеговачких муслиманских вођа да се њихова земља прикључи Мађарској а не Хрватској бан Михаловић повезивао је пре свега с аграрним питањем, јер су земљопоседници рачунали да ће у Мађарској наћи више разумевања за свој положај него у Хрватској (667).

Земаљски старешина Босне и Херцеговине и командујући генерал у Босни и Херцеговини и Далмацији генерал Саркотић изнео је да се веома компликовани статус Далмације не може решити преговарањем, него евентуално променити само одлуком круне. Босна и Херцеговина никако се не би могле одмах прикључити Хрватској, јер би српски елеменат могао да буде опасан

за Хрвате. У том случају требало би прво створити једно чиновничко тело у Хрватској, које би паралисало утицај Срба. У погледу расположења самог босанско-херцеговачког живља примећују се три правца: „Муслимани су за аншлус Мађарској, не само због аграрног питања већ и због праве симпатије за Мађарску. Срби су врло вешти. Њихов циљ је држава Душана Великог, они подстичу јужнословенски покрет, ћуте и глуме симпатију према Мађарској. Оно чему теже је јужнословенска држава, у којој ће за кратко време они преплавити све друге елементе. Не могу да отворено иступе са овим тежњама, а не желе ни да покваре односе са Мађарском. Из тога разлога би око 90% Срба данас било за припајање Мађарској. Хрвати су листом за прикључење Хрватској. Кад се све сабере, може се установити да би се данас кроз плебисцит у Босни и Херцеговини 75% обе покрајине определило за аншлус Мађарској.“ Саркотић је лично био за прво решење. Ако то не би било могуће, не би преостајало друго до да се Босна и Херцеговина као *corpus separatum* припоје Угарској. И ту би одлуку могла да донесе круна (667).

Овим захватима југословенско питање не би било решено, јер би остало да се одлучи о судбини Србије и Црне Горе. Са становишта разума и економских чињеница, он се изјасино за анексију Црне Горе и преосталог дела Србије. У супротном, ове две државице које би биле под заштитом сила Антанте наставиле би да интригирају док не би избио нови рат. Какво би тада било држање аустро-угарских Словена више је него неизвесно. Постојала би опасност и од Бугарске, коју би апетит сигурно натерао преко Мораве. „На Балкану“, закључио је Саркотић, „увек је владала једна велесила. Ако сада не преузмемо старешинство које је изклизнуло из руке Турске, то ће учинити Бугари.“ На питање да ли би Аустро-Угарска могла да апсорбује Србију, Саркотић је одговорио потврдно рекавши да решење гледа у томе да сви Југословени буду подељени између Аустрије и Мађарске: „Хрвате би требало прикључити Аустрији а Србе Мађарској, док би гранична линија ишла онуда где је пролазила између старих настаништа“ (*zwischen den alten Siedlungsgebieten*). Срби би свакако били мање опасни у Монархији него у својој независној држави. Најзад, Саркотић је још поменуо лош утицај који би у том случају школе у Далмацији, Хрватској и Славонији имале на младу генерацију, као и несигурност у далматинским обалским градовима, и то према Италији с друге стране Јадрана, која ће према Аустро-Угарској увек остати непријатељски расположена (667—68).

Царев резиме био је врло мршав: постоји сагласност да треба предузети кораке против југословенске агитације и да се у вези с југословенским питањем „мора наћи неко решење и да ће обе владе расправљати и могућностима решења“. Накнадно је узео реч министар спољних послова, гроф Буријан, поводом излагања генерала Саркотића, рекавши „да Србија и Црна Гора не

смеју постати сметња за мир и да се не може тражити од народа Монархије нити од савезника да због анексије Србије и Црне Горе ма и дан дуже воде рат“. Уместо тога, „треба очекивати да ће правилно решење југословенског питања у Монархији постати магнет“. С тим се цар сложио, додавши „да би правилно решење јужнословенског питања чак могло олакшати закључење мира (668).

*

У читавом раздобљу од почетка 1916. године, кад се са окупацијом Србије почело чешће у Заједничком министарском савету говорити о појединим аспектима југословенског питања, између Мађарске и Хрватске односно осталих југословенских земаља није на мађарској страни било неких већих дискусија. Крајем јануара 1916. клерикалац Иштван Раковски (Rakovszki) интерпелирао је председника владе грофа Тису поводом изјаве потпредседника Хрватског сабора Пера Магдића 14. јуна 1915. о жељи Хрвата да се уједине и да своју посебну државу оснују на основици националног и историјског принципа; Тиса је одговорио да је Магдићев говор сам сабор дезавуисао и да једна сигурна већина пружа Мађарима своју братску руку. Ову слогу није помутио ни напад клерикалца Смречањија (Szmrecsányi), који се у марту 1917, опет у време кад се у Заједничком министарском савету расправљало о Србији, вратио на своје раније (из 1914) оптужбе неких посланика угарског парламента, називајући их велеиздајницима због њихове наводне сарадње са Народном одбраном и Николом Пашићем; гроф Тиса се није придружио овом нападу, него је изјавио да нађени подаци нису проверени а да су делом фалсификовани. Нова чарка настала је по паду Тисине владе, кад је нови „демократски“ коалициони кабинет, да предухитри и мобилише социјалну и националну револуцију, пошао путем давања извесних концесија и проглашења општег изборног права. Хрватски посланик Хрњановић поставио је у јулу 1917. у угарском парламенту питање апсолутистичког решења у Босни и Херцеговини, подвлачећи да се оно уводи у доба кад се Босанци на фронту добро боре за Монархију а у позадини гладују. После декларације Чеха, Југословена и Русина у бечком парламенту у мају 1917. године, у новембру 1917. у угарском парламенту се посланик Перењи (Pegényi) оборио на захтев Чеха да им се прикључи 13 словачких жупанија, а за Корошеца је рекао да се чуди да није позван на ред. Том приликом се истицао дуалистички принцип Монархије и говорено је против федерализма, којим би Словени могли да мајоризирају Мађаре у њиховој властитој кући. Хрвати и Срби нису реаговали у парламентарним дискусијама ни у јуну 1918, кад су неки посланици у угарском парламенту изнели да су се Југословени и Словаци приликом прославе прашког Дивадла (16. маја 1918) тајно изјаснили о потреби уједиње-

ња и стварања Југославије и Чехословачке, Хрвати и Срби су у то време своје уједињење већ изводили на терену, ван угарског парламента.⁷

5. *Размимоилажење између аустријског тријалистичког и мађарског субдуалистичког решења југословенског питања у току последњих недеља рата*

После пробоја Солунског фронта, растурања бугарске војске и пред надирањем трупа Антанте према границама Аустро-Угарске, Заједнички министарски савет нашао се пред задатком да хитно нађе излаз из кризе на помолу у самој Монархији и да приђе брзом решавању југословенског и пољског питања, реконструкцији државне организације и да у вези с питањем будућег мира изврши притисак на Немачку. У таквој ситуацији састао се Заједнички министарски савет 27. септембра 1918. под председништвом цара.

Заједнички министар спољних послова гроф Буријан пошао је од тога да ће Србија вероватно поново постати бојиште, да ће шест српских дивизија са Солунског фронта распалити ново одушевљење код србијанске омладине и да се може рачунати на евентуални устанак Срба, „чије последице обзиром на наше Јужне Словене се не могу сагледати“ (682—83).

Буријаново резонување о југословенском питању било је следеће:

„Јужнословенска опасност у пуном свом опсегу прилази у непосредну близину и заповеднички тражи решење. Држави непријатељски покрет чија најинтензивнија форма се може означити као покрет Корошеца, у последње време је рапидно напредовао. Данас више није време да се одмерава, треба радити и то што је брже могуће док још можемо да избегнемо утисак насиља. Не сме се губити ни један једини дан. Треба донети одлуке уколико се жели избећи да народи сами узму своју судбину у сопствене руке и необазујући се на оне који владају, одлуче о својој будућности. Данас указивање на status quo ante и на закон не може више да задовољи а исто тако је сада немогуће размегати се средствима силе која нам стоји на располагању за заштиту закона, јер закон се најчешће може поредити са точком који се врти у празном. Што дуже решење буде одлагано, у толико ће консеквенце јужнословенског покрета на остале проблеме унутрашње политике бити неповољније. Данас се, на пример, још могу замислити варијанте решења чешког питања. Али када се једанпут држава Јужних Словена из слободних парчића конституише, онда ће то постати квадратура круга. Треба, дакле, хитно направити ред и то како у Хрватској тако и Босни и Херцеговини. Водећи принцип мора да гласи: задржати дуалистичко устројство

⁷ A. Lebl, n. n. 296—300.

Монархије. У погледу, пак, Хрватске, предвиђена промена била је већ постала неодложна. Даље разјашњење донеће преговори између угарске владе и хрватских парламентарца, који су у току.

„Што се тиче Босне и Херцеговине, треба пре свега исправити једну неправду коју становништво ових покрајина осећа као заповштавање. Ова неправда биће уклоњена ако се Босанцима и Херцеговцима призна изједначење са правима осталих поданика Његовог цесарокраљевског Апостолског Величанства. Они се не смеју и даље погрешно третирати као грађани нижег ранга. Полазна тачка за свако државно-правно преустројство у Босни и Херцеговини је закон из 1880. који поводом тога предвиђа претходни споразум цесарскокраљевске угарске владе, а затим споразум аустријског и угарског парламента. Али према ономе како ствари данас стоје, лек се не може очекивати само од те гломазне машинерије. Ствар је, дакле, у томе да се закон из 1880. заобиђе. То би се могло постићи тако што би се једним прогласом владе, који би требало да уследи истовремено са заменом бана, удовољило пароли о 'праву самоопредељења народа'. Ово саопштење би дефинитвну одлуку о припадности Босне и Херцеговине оставило востуму ad hoc сазваног Сабора. Ступање на снагу с тим у вези донесених одлука морало би због садашњих тешкоћа углавном техничке природе, остати померено за неки термин непосредно после закључења мира.

„Што се тиче Далмације, биће ствар аустријске владе да спроведе одговарајуће кораке. И овде се чини да би одговарао аналоган поступак са овим управо изнесеним.

„Питање Словенаца гроф Буријан је означио као скорашње и исфорсирано подвлачећи да домет истог не треба прецењивати“.⁸

Председник угарске владе Векерле изразио је уверење да је даље вођење рата искључено и сложио се с грофом Буријаном у вези с начином како да се воде преговори с Немачком и дође до мира. У вези с унутрашњом политиком изразио је мишљење да „безусловно треба да водећи принцип остане очување дуализма“ и да се у односу на Румунију постигну исправке границе у корист Мађара (685).

У погледу питања спољне политике и мира као и у погледу начела дуализма, посебно ако би се добиле какве територије, нарочито у Пољској, председник заједничке владе барон Хусарек сложио се са предговорницима. У вези с југословенским питањем изјавио је да је приметио да у широкој јавности Аустрије односно у парламентарним круговима преовладава мишљење да би све југословенске области требало ујединити у једну целину. То мишљење је одговарало његовом схватању, при чему се слагао са грофом Буријаном у погледу начина како да се то изведе. Барон Хусарек је обавестио скуп о манифестацији далматинског Земаљског одбора и далматинског изасланика у Државном савету у којој се тражи уједињавање Далмације, Босне и Херцегови-

⁸ Protokolle, 683—84.

не, Хрватске и Славоније, али независно од Мађарске; у тој манифестацији било је говора и о припајању словеначких области „наравно без много наглашавања“. Манифестација се већ сматрала као израз воље далматинског становништва. Међутим, сазињање далматинске скупштине без укључивања осталих скупштина, по мишљењу барона Хусарека, наишло би на тешкоће, те би ту страну требало првенствено из основа размотрити (685—86).

Последњи дискусант, шеф Генералштаба генерал-пуковник барон Арц (Arz), није говорио о југословенском питању, него је само изјавио да би око 30 дана требало да се успостави одговарајући одбрамбени фронт у Србији (686).

Цар је потом резимирао предлоге у шест тачака, чије су прве три следеће: 1) најхитнија замена бана Хрватске и Славоније; 2) изјашњавање цесарокраљевске и угарске владе у питању Јужних Словена у смислу да дефинитивна одлука о припадању Босне и Херцеговине као и Далмације буде остављена народима тих земаља; 3) хитан захват у унутрашње преустројство Аустрије (687).

Пет дана касније, 2. октобра, исто се тело понова састало под председништвом заједничког министра спољних послова грофа Буријана да расправља о питању мира и о решењу југословенског питања. Највећи део саветовања посвећен је питању закључења мира, познатим Вилсоновим тачкама и његовој примени на аустроугарску унутрашњеполитичку проблематику, питању плебисцита у Трентину, евентуалној судбини Трста и изузетно питању уједињења Чеха и Словака. У вези с југословенским питањем биле су стигле у односу на закључке од 27. септембра варијанте о томе како да се приступи решавању југословенског питања. С обзиром на околност да се брзо решење тога питања није могло очекивати легалним путем, а како се убрзавао процес врћења у југословенским земљама, — заједнички министар иностраних дела гроф Буријан предложио је да монарх „обојици министара председника уручи писани докуменат у коме би уз акцентирање лојалног држања босанско-херцеговачког становништва и задржавањем права на касније дефинитивно регулисање овог питања путем закона — већ сада било дато уверавање да без питања или воље и гласа народних представништва из датих области настањених Јужним Словенима — неће бити спроведена ниједна одлука“. Буријан је у погледу форме дао предност јавној енунцији, а не манифесту који би директно потекао од круне, да се круна не би изложила критици. Сви присутни су признали потребу и хитност овакве уредбе намењене широкој јавности. Сви су, са изузетком угарског министра-председника, изјавили своју начелну сагласност са Буријановим предлогом (692—93).

Заједнички министар-председник барон Хусарек је посебно изложио „да би кроз уједињавања Хрватске — Славоније са Бо-

сном-Херцеговином и Далмацијом уз припајање осталих хрватских и словеначких области Аустрији, било потпуно удовољено садашњим политичким потребама“. У интересу аустријске привреде он је затражио да захтев за потпуним привредним паритетом Аустрије и Угарске јасно дође до изражаја у текстовима чији је нацрт приложио, имајући у виду могућност решења питања у субдуалистичком смислу. Из разлога опортуности Хусарек је поздравио настојање да се моменат придржавања дуализму, за који се иначе његова влада без устезања изјашњава, не подвлачи сувише у документу, јер се плаши да би такав став могао да компромитује ефекат на коме се настоји (693).

Заједнички министар финансија барон Шпицмилер (von Spitzmüller) ставио је на дискусију државно-правне функције свог ресора у вези с Босном и Херцеговином. Око тога развила се дужа наизменична полемика, у којој су узели учешћа гроф Бурријан и др Векерле. Према мишљењу ових, заједничком министру финансија падају у дужност готово искључиво административне функције; његова политичка одговорност исцрпљује се у праву да у Заједничком министарском савету или Крунском савету даје глас као политички чинилац, као и у праву и дужности да обавештава круну и обе владе. Насупрот томе, заједнички министар финансија је нагласио да је у погледу члана првог земаљског статута за Босну и Херцеговину он одговоран за политику и будућност тих земаља, и то не само као члан Заједничког министарског савета већ и као врховни руководилац управе Босне и Херцеговине; осим тога, из општих државноправних начела произилази да свака функција једног министра у себе укључује и политичку одговорност, па то вреди и за управу анектираних земаља (693).

Барон Шпицмилер је даље изразио мишљење да субдуалистичко решење Јужних Словена данас више неће задовољити и да зато, хтели то или не, „треба имати у виду решења у тријалистичком смислу, и то већ с обзиром на тачку 10. Вилсоновог програма чије прихватање од стране Монархије ускоро треба чак да буде отворено објављено“. Захтевима у овој тачки Вилсоновог програма не може се у потпуности удовољити у оквирама дуализма, мада би тријалистичко решење повукло за собом опасних последица у Мађарској (693—94).

Заједнички министар рата генерал-пуковник барон Штегер-Штајнер (von Stöger-Steiner) истакао је да ударна снага армије у великој мери зависи од начина како ће бити решено југословенско питање. Он се заложиио за решење тога питања „у том смислу да се јужнословенско становништво које је до сада морало да живи у шест удаљених држава, тј. управних јединица, по могућности комплетно уједини у једну велику политичку јединицу“. Он је поменуо да не би било места ситничавој љубомори између Аустрије и Угарске, јер се у том моменту поставило пита-

ње егзистенције Монархије. Апеловао је на све одговорне чињоце да удовоље захтеву тренутка и да отворе пут брзом и радикалном решењу, уколико не желе да Монархију, дакле и Аустрију и Угарску, као и династију изложе несагледивим последицама (694).

Уважавајући разлоге који говоре у прилог отворене еманципације, угарски министар-председник се изјаснио против издавања датог писменог документа од стране владара. Он је посебно опоменуо да се „јужнословенском елементу с обзиром на његово лојално држање обећа нека назови-награда“. Наговештај тријалистичког решења у Мађарској изазвао би веома неугодну сензацију и нерасположење са далекосежним последицама. Због тога је Векерле сматрао да излаз треба тражити у субдуалистичком решењу. Он је желео да се питање третира у смислу одлука од 27. септембра, давањем владиних енунција, и то већ и зато да у игру не би била уведна круна. Та енунција је од стране Аустрије већ уследила кроз програмски говор заједничког министра-председника од 1. октобра (1918). Векерле је изразио спремност да искористи прву прилику да изложи став угарске владе. На ово би затим могла да се надовеже изјава заједничког министра финансија, која би била дата пред одговарајућим форумом у Босни. Векерле је рекао да је тих дана говорио са неколико вођа Хрватско-српске коалиције и да је код њих наишао на предусретљивост и разумевање. Додао је да су Југословени затражили издвојено привредно подручје. Угарски министар-председник подвргао је критици нацрт који је предложио барон Хусарек, јер он не одговара мађарском становишту већ у томе што су за промене у односима између Мађара и Хрватске једини меродавни инструмент домаће депутације (694—95).

Поступак који је сугерисао Векерле други учесници конференције означили су као неадекватан и недовољан. У вези с нацртом текста барона Хусарека гроф Буријан је предложио да се у први план ставе привредни интереси и да се не спомињу материјалне и људске жртве које је Монархија поднела у интересу Босне и Херцеговине, јер би то загорчавало задовољство које треба приредити Јужним Словенима (695).

Пошто није било могуће постићи сагласност, гроф Буријан је предложио да се образује редакцијски одбор који би оцењивао аргументе изложене у току дискусије и разрадио текст, који би затим био подвргнут новом разматрању и оцени. Овај предлог је прихваћен (695).

Југословенско питање било је на дневном реду и на последњој седници Заједничког министарског савета, која је под царевим председништвом одржана 22. октобра 1918, после царевог манифеста којим је обећао федералистичко преуређење аустријске половине државе, а поводом Вилсоновог одговора од 18. октобра на ноту Аустро-Угарске. И на тој конференцији дошло је до ош-

трог размимоилажења између чланова бечке и будимпештанске владе због тога што су се Мађари круто држали дуализма и инсистирали на персоналној унији.

Говорећи о Вилсоновом одговору заједнички министар спољних послова гроф Буријан је изложио да Вилсон признаје постојање Монархије и препоручује споразумевање са Чесима и Југословенима путем директног споразума; Буријан је предложио да у одговору Аустро-Угарска изрази спремност да се прихвате те сугестије. Док је био у дилеми у ставу Словака, он је изјавио да је куцнуо дванаести час „да се у питању Јужних Словена каже нешто јасно и недвосмислено“, иако је нагласио да се ту Монархија налази пред тешким проблемом: шта учинити да се поставе границе ширењу великосрпске пропаганде у правцу како је то закључено на последњем заседању у Загребу и како хитно ревидирати дотадашњи став у југословенском питању, иако је јасно да се не може ићи тако далеко колико траже закључци са загребачког заседања.⁹ Буријан је приметио да између Краљевине Угарске и прикључених земаља (*partes adnexae*) постоји разлика која се мора имати у виду приликом третирања тугаљивог југословенског питања. Његово је решење било: „Према ономе како ствари данас стоје, може се само више помишљати на уједињење Јужних Словена, у оквиру Монархије под скиптром Хабзбурга.“ (698—99).

Угарски министар-председник изјавио је да „треба разликовати српскохрватско питање од питања националности“ и да се угарска влада изјаснила „да уједињење Јужних Словена зависи од ових народности али да ово уједињење свакако треба да се спроведе само под светостефанском круном, јер угарска влада мора да инсистира на свом праву“. „Под светостефанском круном треба ценити аспирације Јужних Словена за осамостаљењем“ (699).

Председник заједничке владе барон Хусарек је у потпуности подржао гледиште грофа Буријана и истакао кратку и прецизну формулу: „Јужнословенско питање је решено у оквиру Монархије, уз истовремено уједињење свих Јужних Словена изузев Србије и Црне Горе, у јединствено независно државно тело“ (700).

Заједнички министар финансија барон Шпицмилер је изразио мишљење да дискутовани пасус Вилсоновог одговора „отупљује оштрицу Крфском програму и на известан начин ставља нам у руке да нађемо поравнање са Јужним Словенима“. Расправљајући о питању навео је: „Безусловно придржавање дуалистичке структуре било би под извесним околностима паметна

⁹ Мисли се свакако на објаву Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба од 19. октобра 1918. да преузима у своје руке вођење народне политике и да поставља основне захтеве за решење југословенског питања (Види докуменат: D. Janković — B. Krizman, *Građa o stvaranju jugoslovenske države II*, Beograd 1964, 373—74).

политика, али данас је у питању опстанак Монархије, па се пре свега мора мислити на то да се ова спасе а не да се дуализам одржава по сваку цену. Улазак Словеније у комплекс јужнословенских земаља, чему се угарска влада тако тврдоглаво супротставља, данас је кисела јабука у коју се мора загристи. Упола израсло решење јужнословенског проблема наметнуће Угарској значајне жртве, али ће и Аустрија поднети велике жртве. Тако, она је и осим других дала и 80.000 немачких сународника који ће ући у комплекс јужнословенских земаља.“ Шпицмилер се прикључио гледишту грофа Буријана, јер „у оквиру светостефанске круне данас није могућно решење јужнословенског питања“ (300—301).

Шеф Генералштаба и ранији дискусанти у својој поновљеној речи нису додиривали ово питање.

Царев резиме на крају седнице у трећој (од три) тачки гласио је: „Тражи се од цесарско-краљевске и краљевске угарске владе да уз што мање државноправног премишљања неодложно, нарочито у јужнословенском питању предузму потребне мере које изгледају погодне да се обустави даљи центрифугални развитак ствари. У вези с тим краљевски угарски министар-председник прихвата да иступи за решење јужнословенског питања у смислу: „Уједињење свих јужнословенских области у оквиру Монархије“ (703).

*

Своју дуалистичку тврдокорност Мађари нису имали прилике да покажу у свом парламенту током последњег месеца рата, и то просто зато што су Хрвати (чак супротно Румунима и Словацима) радили на уједињењу мимо Пеште и мимо угарског парламента. Тај ванпарламентарни рад приморао је грофа Тису да 22. октобра 1918. изјави да је југословенско питање озбиљна ствар и да све више долази до изражаја Народно вијеће СХС које је просто украло хрватску нацију, али да је дужност Мађара да ослободе Хрвате испод југословенског терора који их води у српском правцу. На овакво резонување нико се од Хрвата није осврнуо. Одговор су представљале речи једног посланика Мађара о побуни 79. Јелачићеве пуковније на Риједи.¹⁰

Закључак

Аустро-Угарска, дакле и њен Заједнички министарски савет, нису били ни спремни ни способни да реше југословенско питање. Томе је највише сметало дуалистичко уређење Подунавске монархије, које није дозвољавало нова већа системска решења кад су били у питању народи чија буржоазија и аристократски кругови нису давали владајућу гарнитуру у држави. Уосталом,

¹⁰ А. Lebl, н. н., 300—301.

Аустро-Угарска се и није могла сматрати компетентном да реши то питање, јер су се Србија и Црна Гора као независне државе налазиле ван њених граница. Дилеме око укључивања Србије и Црне Горе у састав Монархије нису постојале због жеље да се југословенско питање у целини реши унутар Монархије, него због анексионистичких апетита, односно због нерешеног статуса самих југословенских земаља Монархије. Ако су Мађари, у првом реду конзервативни гроф Тиса, мање инсистирали на анексији целе Србије која је преостала после намираења Бугарске, то није било зато што су имали мање освајачких апетита, него зато што су се више бојали за судбину дуалистичког решења. Уопште, све до последњих дана рата Аустријанци су се више бринули о одржавању Монархије (макар и не обавезно дуалистичке), а Мађари о одржавању дуализма (уз спремност да се одрекну и Монархије ако би дошла у питање њихова владавина помоћу дуалистичког система).

Југословенско питање као такво расправљало се тек на самом крају рата, кад су на дневни ред дошли право народа на самоопредељење и нужност за неодложним и хитним решењима. Тада су чланови заједничке владе у Бечу били спремни да, у договору на захтеве Вилсона, предложе модел који би био налик на оно што су Југословени у бечком парламенту буквално изнели у познатој Мајској декларацији. Све до покрета маса после фебруарске револуције у Русији сматрало се да статус Хрватске чак може послужити као узор у аустро-пољском питању, тј. при уклапању целе Пољске у Хабзбуршку царевину, Чак и после фебруарске револуције Србија и Црна Гора, па и неке хабзбуршке земље (најпре Босна и Херцеговина, а 1918. године и Хрватска и Далмација), требало је да послуже као територије за компензацију губитака, најпре да се плати неутралност Италије 1915. године, а потом (1917) да се среде рачуни у плановима аустријских и мађарских властодржаца у одржавању равнотеже при експанзији према Румунији. У томе је постојало ничим доказано уверење о, на пример, великој способности прилагођавања вишенационалне Аустро-Угарске сваковрсним територијалним променама (иако је било и супротних појединачних мишљења) и посебно о великој способности Угарске да врши национално-политичке апсорпције. Резерву у тој својој моћи изражавали су једино неки Мађари кад је реч о српском елементу, којег су се бојали више него других (на пример: Румуна, Хрвата или Словака), те нису желели већи број нових Срба у границама Монархије.

Брза динамика збивања после велике октобарске социјалистичке револуције и стварно унутрашње распадање Монархије, инертност, неодлучност и избегавање решења због парализе коју је условљавало дуалистичко уређење — нису дали могућности бечким и пештанским властодршцима да спроведу и палијативна решења, на пример да се у последњим месецима рата југословен-

ско питање у оквиру Монархије реши на тријалистички (по предлогу чланова бечке владе) или на разрађени субдуалистички (по рецепту пештанске владе) начин. И народне масе и буржоаски политичари југословенских области Аустро-Угарске нису се много освртали на могућа решења из многобројних дискусија, те су о својој судбини радили на свом терену. Уосталом, југословенско се питање и није могло решити у оквиру Монархије, а за целовито решење Аустро-Угарска пре мировних преговора није се могла сматрати сувереном.

Богумил Храбак